

**BATI ANADOLU'DA HALK İLACI OLARAK KULLANILAN
ASTERACEAE TÜRLERİ**

Ali Osman SARI

Bilgin OĞUZ

Aynur BİLGİÇ

**Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü
P.K. 9 35661 Menemen-İzmir/TURKEY**

Nedret TORT

Aykut GÜVENSEN

Serdar Gökhan ŞENOL

**Ege Üniversitesi Fen Fakültesi
Biyoloji Bölümü Botanik Anabilim Dalı
Bornova-İzmir/TURKEY**

ÖZ: Ege ve Güney Marmara Bölgeleri'ni kapsayan ve 2002-2005 yılları arasında dört yıl süre ile yürütülen çalışmada halk ilacı olarak kullanılan bitki türleri ve kullanım şekilleri belirlenmiştir. Bu makalede Asteraceae familyasına ait olan taksonlar burada sunulmuştur. Söz konusu familyaya ait 20 taksonun kullanımı ile ilgili 12'si bayan ve 29 bay olmak üzere 41 kişi, toplam 53 kullanım şeklini rapor etmişlerdir. En fazla kayıt, sırası ile Uşak, Muğla ve İzmir illerinden elde edilmiştir. Bitkilerin kullanımı ile ilgili bilgilerin çoğunluğu orta yaş grubu ve ilköğretim mezunu kişilerden gelmiştir. Tedavide kullanılan bitkilerin %77'si doğadan toplama yolu ile elde edilirken, kalanlar aktardan veya pazardan temin edilmiştir. Bazı türlerin kullanımının diğerlerine göre oldukça yaygın olduğu belirlenmiş olup, en fazla rapor edilen üç tür sırası ile *Matricaria chamomilla* L., *Helichrysum stoechas* ssp. *barrelieri*, *Achillea millefolium* olmuştur. Bazı bitkiler yalnız kullanılırken, bazılarının diğer bitki türleri ile veya şeker, bal gibi gıda katkı maddeleri ile karıştırılması önerilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Halk ilacı, Asteraceae, Ege, Marmara, *Matricaria*, *Helichrysum*, *Achillea*, *Cynara*, *Taraxacum*, *Centaurea*.

**ASTERACEAE SPECIES USED AS INDIGENOUS REMEDIES AT THE
WESTERN ANATOLIA**

ABSTRACT: This study was conducted for four years, between 2002 and 2005 at the Aegean and the South Marmara regions of Turkey to find out plant species used to prepare folk remedies. The data related to family of Asteraceae was presented in this manuscript. Total 53 usages was reported by 41 people, 12 female and 29 male, for 20 species. The highest number of record was obtained from Uşak, Muğla and İzmir provinces, respectively. The majority of information about plants and their usage were gathered from middle aged and elementary school graduated people. The plants used for healing were wild crafted at the rate of 77%, the rest was obtained from aktar, a shop selling herbs and spices, or from local market. Some plants were reported more frequently than others. The most reported species were *Matricaria chamomilla* L., *Helichrysum stoechas* ssp. *barrelieri*, *Achillea millefolium*, respectively.

Some plants were used alone to prepare remedies while others were suggested to be mixed with other plants or ingredients such as sugar and honey.

Keywords: *Indegenous remedies, Asteraceae, Aegean, Marmara, Matricaria, Helichrysum, Achillea, Cynara, Taraxacum, Centaurea.*

GİRİŞ

Çok eski çağlardan beri birçok bitkinin tıbbi amaçlarla kullanıldığı bilinmektedir. Tıbbi bitkiler ve onların kullanımları ile ilgili en eski bilgiler Çin, Mısır ve Yunan tarihinden gelmekte, Anadolu'da ise Hitit'ler döneminde bazı drogların üretilip ihraç edildiği bilinmektedir. Günümüzde ise dünya'da kullanılan bitki sayısının 20,000 civarında olduğu, bunlardan 4,000 drogun yaygın şekilde kullanıldığı, yaklaşık 400 kadarının ise ticaretinin yapıldığı bildirilmektedir. Bitkilerin tıbbi amaçlı kullanımı yaygın olup, Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre, dünya nüfusunun %80'i bitkisel ilaçlarla tedavi olmaktadır (Başer, 1998). Türkiye'de tıbbi olarak kullanılan bitki sayısı ise 600 civarındadır (Baytop, 1984). Türkiye'de Ege ve Marmara bölgeleri bitki varlığı açısından oldukça zengin olmasına rağmen, yaşanan bazı çevresel ve sosyal değişiklikler nedeni ile bazı bitki türlerine ilaveten, bitkilerin kullanımı ve özellikle tedavi amacı ile kullanımı ile ilgili bilgiler de yok olmaktadır. Türkiye'de en fazla iç göçü sırası ile Marmara ve Ege bölgeleri almaktadır (Yamak ve Yamak, 1999). İç göçler şehirleşmeyi, şehirleşme de sanayileşmeyi getirmiştir. Sanayileşmenin çevre, kültürel yapı ve bitki türleri üzerine olan olumsuz etkileri bilinmektedir (Özpençe ve Özen, 2006). Bunlara ilaveten tarım alanlarının amaç dışı kullanımı, bataklıkların kurutulması, iklimsel değişikliklere yol açan barajlar gibi etmenler de bazı bitki türlerinin azalmasına, yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmasına neden olmakta ve bu bitkilerin halk arasında kullanımı ile ilgili bilgilerin de zamanla kaybolmasına yol açmaktadır. Sonuçta toplumun ortak değerlerinden olan ve yüzyıllarca yaşanan deneyimlerin birikimi olarak ortaya çıkan bu bilgilerin kaybolmadan toplanması, kayıt altına alınması ve kullanılan bitkilerin tam olarak tanımlanması gereği ortaya çıkmıştır. Bu bilgilerin toplanması ve kayıt altına alınmasının amaçlandığı bu çalışmada bir çok familyaya ait bitki türlerinin kullanımı ile ilgili çok sayıda veri elde edilmiştir. Burada dünya'da tür sayısı açısından en geniş familya olan Asteraceae familyasına ait bitkiler ve halk ilacı olarak kullanımları ile ilgili elde edilen veriler sunulmuştur.

MATERYAL VE METOT

Materyal

Ege ve Güney Marmara bölgelerinde yürütülen çalışmada halk ilacı olarak kullanılan bitkiler ve kullanım şekilleri ile ilgili verilerden *Asteraceae* familyasına ait bitki taksonları burada ele alınmış ve materyali oluşturmuştur.

Metot

Projede Ege ve Marmara bölge illerinden Afyon, Aydın, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Denizli, İzmir, Manisa, Muğla ve Uşak illerinde tıbbi amaçlı kullanılmakta olan bitkiler, kullanıldıkları rahatsızlıklar ve kullanım şekilleri iki yolla belirlenmiştir. Birincisi, çalışmanın başlangıcında söz konusu illerden Tarım ve Köyişleri Bakanlığı yayım elemanlarından ikişer kişi herbaryum alma ve proje ile ilgili bilgi toplama konusunda eğitilmiştir. Bu elemanlar, kendi illerinde elde ettikleri bilgileri ve herbaryum örneklerini proje yürütücülerine her yıl yapılan periyodik toplantılarda bizzat veya kargo ile iletmışlerdir. İkincisi ise, proje yürütücülerini ilkbahar aylarında proje kapsamına giren illere arazi çalışmalarına giderek hem bilgi ve hem de bitki örnekleri toplamışlardır. Çalışmada, bilgi alınan kişinin yaşı, eğitim durumu, bitkinin yöresel adı, kullanılan bitkinin nereden temin edildiği, bitkinin hangi parçasının hangi rahatsızlıklara karşı kullanıldığı, kullanım şekli ve bilgi veren kişinin bu bilgiyi nereden öğrendiğine ait veriler de kaydedilmiştir. Kullanılan bitkilerden herbaryum örnekleri alınmış, daha sonra Ege Üniversitesi Herbaryum Merkezinde tanımlamaları yapılmıştır. Ancak yetersiz veya usulüne uygun olmayan örneklerde tür bazında tanımlama yapılamamış ve bunlara burada yer verilmemiştir.

BULGULAR TARTIŞMA

Asteraceae familyası bitkilerinin halk ilacı olarak kullanımı ile ilgili toplam 41 kişiden 53 kayıt toplanmıştır. En fazla bilgi sırası ile Uşak, Muğla ve İzmir illerinden elde edilmiştir (Çizelge 1). Bunun yanında Balıkesir ve Çanakkale illerinden bu familyaya ait bitkilerin kullanımı ile ilgili veri elde edilememiştir.

Bilgi veren kişilerin büyük çoğunluğunun orta yaş grubuna dahil olduğu görülmüştür. Bunun yanında az da olsa ileri yaşlardaki kişilerden de bilgi elde edilmiştir (Çizelge 2). Söz konusu kişilerin çoğunluğunun İlköğretim mezunu olduğu, Üniversite mezunlarının ise ikinci grubu oluşturduğu görülmüştür. Bilgi elde edilen kişiler içerisinde erkekler çoğunlukta olup, grup 29 erkek ve 12 kadından oluşmuştur. Bitkilerin %47'sinin tüm toprak üstü kısmı, %28'nin çiçeği, %9'nun çiçek ve yaprağından yararlanıldığı belirlenmiştir (Çizelge 3). Bunun yanında daha az oranda

da olsa kökünden, meyvesinden, tohum ve yaprağından yararlanılan bitkiler de olduğu tespit edilmiştir. Kullanım şekli de çoğunlukla sıcak suda demleyip çay gibi içme şeklinde olmaktadır (Çizelge 6).

Çizelge 1. Proje kapsamındaki illerde bitkilerin kullanımı ile ilgili elde edilen kayıt sayısı ve oranı.

Table 1. Provinces included in project and the number of record about use of the plants.

İl (Province)	Kayıt sayısı (Record number)	%
Afyon	2	4
Aydın	4	7
Bursa	6	11
Denizli	3	6
İzmir	11	21
Manisa	2	4
Muğla	12	23
Uşak	13	24
Toplam (Total)	53	100

Çizelge 2. Bitkiler ve kullanımları ile ilgili bilgi veren kişilerin yaş aralığı ve eğitim durumu.

Table 2. The age range and education levels of people giving information on use plants.

Yaş aralığı Age range	Kayıt sayısı Record number	%	Eğitim durumu Education level	Kayıt sayısı Record number	%
30-39	5	12	Okur-yazar değil Uneducated	3	7
40-49	6	15	İlk öğretim mezunu Elementary school	23	56
50-59	11	27	Lise mezunu High school	2	5
60-69	9	22	Üniversite mezunu Faculty graduated	7	17
70-79	6	15	Bilinmeyen Unknown	6	15
80- Bilinmeyen Unknown	1 3	2 7			
Toplam (Total)	41	100		41	100

Bilgi toplama esnasında genel olarak basılı veya görsel yayınlardan öğrenilen bilgiler alınmamaya, elenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bilgilerin %53'ünün aile büyüklerinden, %15'inin aktardan, %6'sının komşusundan öğrenildiği beyan edilmiştir (Çizelge 4). Gazete, kitap, dergi, öğretmeni, kendi tecrübeleri gibi diğer yollardan öğrenilen bilgilerin oranı %15, nereden öğrenildiği konusunda bilgi vermeyenlerin oranı ise %11 olmuştur. Kullanılan bitkilerin %77'si doğadan toplama yolu ile elde edilirken, %11'i aktardan, %6'sı pazardan temin edilmiştir. Kullanılan bitkilerin %6'sının nereden temin edildiğine dair bilgi elde edilememiştir.

Çizelge 3. Bitkilerin halk ilacı olarak kullanılan kısımları.
Table 3. The plant parts used in folk remedy.

Bitkinin kullanılan kısımları Used plant part	Kayıt sayısı Record number	%
Çiçek (Flower)	15	28
Çiçek ve yaprak (Flower and leaf)	5	9
Kök (Root)	1	2
Meyve (Fruit)	2	4
Tohum (Seed)	1	2
Toprak üstü kısım (Aerial part)	25	47
Yaprak (Leaf)	3	6
Yaprak ve kök (Leaf and root)	1	2
Toplam (Total)	53	100

Çizelge 4. Bitkilerin kullanımı ile ilgili bilgilerin öğrenildiği kaynak.
Table 4. The source of information about usage of plants.

Bilginin kaynağı Source of information	Kayıt sayısı Record number	%
Aile büyükleri (Elder family members)	28	53
Aktar	8	15
Komşusu (Neighbour)	3	6
Diğer (Other)	8	15
Bilinmeyen (Unknown)	6	11
Toplam (Total)	53	100

Asteraceae familyasından tıbbi amaçlı kullanım konusunda *Matricaria chamomilla* L. en fazla oranda kullanılan tür olarak rapor edilmiştir (Çizelge 5). Bunu *Helichrysum stoechas* spp. *barrelieri*, *Achillea millefolium*, *Cynara scolymus* L., *Taraxacum officinale* Weber türleri takip etmiştir.

Çizelge 5. Asteraceae familyasından halk ilacı olarak kullanılan türler ve rapor edilme sayıları.

Table 5. The species from Asteraceae used to cure ailments and their number of reports.

Tür Plant species	Türün rapor edilme sayısı Record number	Tür Plant species	Türün rapor edilme sayısı Record number
<i>Matricaria chamomilla</i> L.	14	<i>Calendula officinalis</i>	1
<i>Helichrysum stoechas</i> ssp. <i>barrelieri</i>	7	<i>Centaurea ceruillea</i>	1
<i>Helichrysum orientale</i> (L.) DC.	6	<i>Centaurea cyanus</i>	1
<i>Achillea millefolium</i>	6	<i>Helianthus annuus</i> L.	1
<i>Cynara scolymus</i> L.	5	<i>Inula oculus-chiristi</i> L.	1
<i>Taraxacum officinale</i> Weber	5	<i>Onopordum caricum</i> Hu.-Mor.	1
<i>Centaurea solstitialis</i> ssp. <i>solstitialis</i>	2	<i>Scolymus hispanicus</i>	1
<i>Cichorium intybus</i> L.	2	<i>Silybum marianum</i>	1
<i>Anthemis tinctoria</i>	1	<i>Xanthium strumarium</i>	1
<i>Artemisia absinthium</i>	1		

Çalışmada Asteraceae familyasına ait bitkilerin pek çok rahatsızlığa karşı tedavi amaçlı kullanıldığı rapor edilmiştir (Çizelge 6). Bitkilerin genelde yalnız kullanımları rapor edilmekle birlikte, bazı durumlarda diğer bitkiler ile veya şeker bal gibi gıda katkı maddeleri ile karışım halinde kullanılmaları önerilmiştir.

TARTIŞMA

Ege ve Marmara bölgeleri hem bitki varlığı hem de bu bitkilerin tıbbi amaçlı kullanımları açısından oldukça zengindir (Tanker ve Sucu, 1983). Çalışmanın yürütüldüğü iller arasında veri sayılarında önemli farklılıklar bulunması gerçekten bu bitkilerin kullanımı ile ilgili bilgi farklılığı olmasından kaynaklanabileceği gibi, az veri gelen illerde bitkilerin kullanımı konusunda pek fazla bilgi sahibi olmayan kişilere rastlanılmış da olabilir. Ancak genel olarak Muğla, İzmir ve Balıkesir illerinin bitki varlığı ve bitkilerin tıbbi amaçlı kullanımı konularında oldukça zengin olduğu bilinmektedir (Tümen ve Sekendiz, 1989; Sayar ve ark., 1995; Duran ve ark., 2001; Tuzlacı, 2002; Ertuğ, 2002; Sarı ve ark., 2006). Ancak burada Asteraceae üyelerinin kullanımı açısından Uşak İli'nin de oldukça zengin olduğu görülmüştür.

Halk ilacı olarak kullanılan bitkiler ve kullanım şekillerini belirlemeye yönelik daha önce yapılan çalışmalarda da, bilgi alınan kişilerin çoğunluğunun orta yaş grubundan ve eğitim seviyesi olarak ilköğretim mezunu oldukları görülmüştür (Şimşek ve ark., 2002; Sarı ve ark., 2006). Bu tamamen tesadüf olabileceği gibi söz konusu grupların bu konularda daha bilgili olmalarından da kaynaklanabilir. Yaş ve eğitim seviyesini, özellikle eğitim seviyesini bu bitkiler konusunda daha iyi değerlendirebilmek için bundan sonra yapılacak çalışmalarda farklı yaş ve eğitim seviyesi gruplarına yönelik planlı örnekleme yapılırsa daha fazla ve güvenilir bilgi üretilecektir.

Kadınlar da halk ilacı olarak kullanılan bitkiler ve kullanım şekilleri ile ilgili oldukça bilgili olmalarına rağmen (Şimşek ve ark., 2002), bu çalışmada bilgi toplama işi genel olarak köy kahvelerinde veya bir toplulukta sohbet esnasında gerçekleştirildiğinden, bilgi veren kişilerin büyük çoğunluğunu erkekler oluşturmuştur.

Bitkilerin halk arasında tedavi amacı ve kullanımları ile yapılan çalışmaların bir çoğunda ve burada elde edilen sonuçlarda toprak üstü kısımlarının ve özellikle yaprak veya çiçeklerinin kullanıldığı görülmektedir (Kala, 2005; Togola ve ark., 2005; Owuor ve Kisangau, 2006; Sarı ve ark., 2006). Bazı durumlarda kök, yumru, rizom gibi toprak altı kısımlarının da tedavi amaçlı kullanıldığı bilinmektedir (Baytop, 1984; Uniyal ve ark., 2006). Buradan bitkilerin etken maddelerini genel olarak toprak üstü kısımlarında depoladıkları veya bulundurdıkları düşünülebilir.

Halk arasında daha fazla miktarda kullanıldığı tespit edilen papatya, ölmez çiçek, ayvadana ve enginar türlerinin bir çoğunun kullanımı daha önceleri de rapor edilmiştir (Ertuğ, 2002; Şimşek ve ark., 2002). Halk arasında yoğun ilgi gören bu bitkilerin etken madde ve etki şekilleri ile ilgili çalışmalara ağırlık verilmesi yararlı olacaktır.

Elde edilen bilgilerin ve bitkilerin kaynağına bakıldığında, bilgiler büyük çoğunlukla aile büyüklerinden öğrenilmiştir. Kullanılan bitkiler ise çoğunlukla halk tarafından bizzat doğadan toplanmaktadır. Böylece nesilden nesile geçen orijinal bilgiler toparlanıp kayıt altına alındığından çalışmanın büyük oranda amacına ulaştığı düşünülmektedir.

A. O. SARI, B. OĞUZ, A. BİLGİÇ, N. TORT, A. GÜVENSEN ve S. G. ŞENOL: BATI ANADOLU'DA
HALK İLACI OLARAK KULLANILAN ASTERACEAE TÜRLERİ

A. O. SARI, B. OĞUZ, A. BİLGİÇ, N. TORT, A. GÜVENSEN ve S. G. ŞENOL: BATI ANADOLU'DA
HALK İLACI OLARAK KULLANILAN ASTERACEAE TÜRLERİ

A. O. SARI, B. OĞUZ, A. BİLGİÇ, N. TORT, A. GÜVENSEN ve S. G. ŞENOL: BATI ANADOLU'DA
HALK İLACI OLARAK KULLANILAN ASTERACEAE TÜRLERİ

LİTERATÜR LİSTESİ

- Başer, H. C. 1998. Tıbbi ve aromatik bitkilerin endüstriyel kullanımı. TAB Bülteni. 13-14:19-43. Anadolu Üniversitesi. Eskişehir.
- Baytop, T. 1984. Türkiye’de Bitkilerle Tedavi, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3255. Eczacılık Fakültesi. İstanbul.
- Duran, A., F. Satıl ve G. Tümen. 2001. Balıkesir Yöresinde Yenen Yabancı Meyvalar ve Etnobotanik Özellikleri. OT Sistemik Botanik Dergisi, 8 (1): 87-95.
- Ertuğ, F. 2002. Bodrum yöresinde halk tıbbında yararlanılan bitkiler. 14. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 29-31 Mayıs 2002 Eskişehir. Sayfa. 76-93. ISBN 975-94077-2-8.
- Kala, C. P. 2005. Ethnomedicinal botany of the Apatani in the Eastern Himalayan region of India. Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine 1: 11.
- Owuor, B. O. and D. P. Kisangau. 2006. Kenyan medicinal plants used as antivenin: a comparison of plant Usage Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine 2:7.
- Özpençe, Ö. ve A. Özen. 2006. Hızlı şehirleşme, sanayileşme ve çevre sorunları: Sorunların çözümünde siyasi erkin rolü. http://birimweb.icisleri.gov.tr/tid/dergi/444_125_138.doc
- Sarı, A. O., B. Oğuz, A. Bilgiç, N. Tort, A. Güvensen ve S. G. Şenol. 2006. Batı Anadolu’da Halk İlacı Olarak Kullanılan *Lamiaceae* Türleri. Anadolu (Yayın aşamasında bulunmaktadır).
- Sayar, A., A. Güvensen, F. Özdemir ve M. Öztürk. 1995. Muğla (Türkiye) İlindeki Bazı Türlerin Etnobotanik Özellikleri. OT Sistemik Botanik Dergisi, 2 (1): 151-160.
- Şimşek, I., F. Aytekin, E. Yeşilada ve Ş. Yıldırım. 2002. Anadolu’da halk arasında bitkilerin kullanılış amaçları üzerinde etnobotanik bir çalışma. 14. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 29-31 Mayıs 2002 Eskişehir. Sayfa. 434-457. ISBN 975-94077-2-8.
- Tanker, M. ve İ. Sucu. 1983. Ege Bölgesi Halk İlaçları. Ankara Ecz. Fak. Mec., (13): 130-140.

- Togola, A., D. Diallo, S. Dembélé, H. Barsett and B. S. Paulsen. 2005. Ethnopharmacological survey of different uses of seven medicinal plants from Mali, (West Africa) in the regions Doila, Kolokani and Siby. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 1: 7.
- Tuzlacı, E. 2002. Datça Yarımadası (Muğla) florası ve bu yörede halkın yararlandığı bitkiler. K.H.C. Başer ve N. Kırimer (Eds.) 14. *Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı*, 29-31 Mayıs 2002 Eskişehir. Sayfa. 394-417. ISBN 975-94077-2-8.
- Tümen, G. ve O. Sekendiz. 1989. Balıkesir ve Merkez Köylerinde Halk İlacı Olarak Kullanılan Bitkiler. VIII. BİHAT Bildiriler Kitabı, İstanbul. S: 347-354.
- Uniyal, S. Kr, K. N. Singh, P. Jamwal and B. Lal. 2006. Traditional use of medicinal plants among the tribal communities of Chhota Bhangal, Western Himalaya. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*. 2: 14.
- Yamak, R. ve N. Yamak. 1999. Türkiye'de gelir dağılımı ve iç göç. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 1(1). <http://www.sbe.deu.edu.tr/Yayinlar/dergi/dergi01/dergi01.htm>.